

УДК 323.21

І.В.Бубнов, к.і.н.

Одеський державний екологічний університет

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРАГНЕННЯ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНТАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

Визначено вплив деяких особливостей української ментальності на процес формування євроінтеграційного напрямку зовнішньополітичного курсу сучасної України, розглянуто роль та значення чинника національного менталітету у розумінні логіки прийняття політичних рішень владною національною елітою у зовнішньополітичній сфері.

Ключові слова: менталітет, українська ментальність, етноментальні особливості.

Євроінтеграційні наміри та прагнення, визначені в якості стратегічного курсу України, на протязі останнього часу є об'єктом пильної уваги вчених-політологів, професійних політиків та публіцистів. У численних публікаціях проблеми євроінтеграції висвітлюються передусім у площині основних тенденцій, напрямів і задач зовнішньополітичної діяльності України, розгляду перспектив та ризиків цієї політики у соціально-економічному плані, аналізу політичних трансформацій на пострадянському просторі, порушенні питань щодо історико-культурологічних засад європейськості українства.

Разом з тим, соціально-психологічні аспекти зазначеної проблеми, зокрема вплив ментальних особливостей українського народу на процес прийняття рішень національною владною елітою у зовнішньополітичній сфері, у вітчизняній науковій літературі майже не порушуються. Нечисленні ж наукові видання, що присвячені питанню українського менталітету, зосереджені в основному на аналізі соціально-економічних та історичних факторів його формування, порівняльного аналізу української ментальності із російською, визначенні вад та переваг психологічного та соціокультурного типу українців.

Але задля ефективного прогнозування, передбачення та планування можливих наслідків процесу євроінтеграції для України вельми важливим вбачається розгляд фактору національного менталітету. Адже у переломні історичні періоди надзвичайно збільшується обсяг соціально значущої інформації, яку колективний інтелект нації не завжди здатний ефективно та своєчасно опрацювати. В цих випадках місце інтелекту, що не спрацьовує, автоматично займають пласти суспільної психіки, які відбивають дійсність на дорациональному, дологічному, емоційно забарвленому рівні. На такому рівні сприйняття суспільно-політичних явищ і процесів зростає значення фактору ментальності різних соціальних груп. Без аналізу глибинних етноментальних основ важко не лише зрозуміти своєрідність духовного життя будь-якого народу, але й пояснити та передбачити його реакції на радикальні політичні рішення, зокрема – докорінну реконструкцію взаємостосунків із Росією та стратегічний курс країни на євроінтеграцію.

Зазначені практичні моменти обумовлюють теоретичну актуальність дослідження української етноментальності в контексті цілей і задач політики євроінтеграції. Врахування вказаного чинника є також важливим для більш чіткого розуміння логіки прийняття політичних рішень владною елітою у зовнішньополітичній сфері.

За останні роки, коли у міжнародній політиці виникло багато нових явищ та стали розвиватися раніше невідомі процеси, Україна опинилася на обочині загальноєвропейських тенденцій. Сприйняття Європейського союзу як стабільного утворення, а не як цілеспрямовано здійснюємого проекту, що змінюється протягом

часу у своєму просторовому вимірі та політичних характеристиках, орієнтація на детермінізм “міжнародного становища”, що містить у собі ідею чогось сталого та об’єктивно даного, призвели до недооцінки самих політичних реалій як процесу, у формуванні якого активну участь приймає людський фактор. Лише сьогодні повертається розуміння окремої частини політиків та суспільства того, що людська воля та рішучість можуть у певних ситуаціях вирішувати практично все. Саме з цієї причини є доцільним дослідження етноментальних особливостей українського народу та вітчизняної політичної еліти щодо сприйняття євроінтеграційних орієнтирів та цінностей.

Серед основних детермінант процесу походження та функціонування української ментальності виділяються природно-географічні, культурно-історичні та соціоетнічні групи чинників, зокрема: зміна визначального впливу різних сусідів, постійна мінливість етнічних, територіальних, воєнних, культурно-мовних, державно-політичних факторів. Загальноприйнятою вважається думка, що внутрішньо суперечливий та рухливий, часто трагічний, соціокультурний ландшафт обумовили особливості історичного буття населення України і відбилися на його психології, свідомості та загальному духовному самовідчутті [1].

Відомий український філософ Д.Чижевський, а разом з ним і багато інших діячів української культури, відзначали такі риси “психічного складу українця”, як примат емоціональності, сентиментальності, чутливості над раціональністю (кордоцентризм), переважання індивідуалізму, пов’язаного із прагненням до переходу у все нові форми, над колективізмом (персоналізм) [2]. Деякі автори вбачали в зазначених ознаках українського народу його особливі можливості. Зокрема В.Липинський писав: “ця наша емоціональність... дозволить нам нашою запальністю, буйною творчою імагінацією і великою пристрасністю зробити в короткий час те, на що інші нації, з холодним і нечутливим темпераментом, потребували б багато більших зусиль і багато більше часу” [3].

Але в цих самих особливостях скрита й можливість прояву негативних рис, на які неодноразово вказували численні автори. Д.Чижевський у своїй комплексній характеристиці українця зазначав, що той цінує передусім “більше широкій жест, ніж глибинний зміст, більше розмах і кількість, ніж внутрішню якість, більше вираз форми виразу змісту, ніж зміст самий, одним словом – цінить більше “здаватися” ніж “бути” [4]. Подібно до цього, В.Липинський в своїх “Листах до братів-хліборобів” зазначав, що надмірна чутливість українців породжує їх легку запальність і шкоре охолодження, пояснює “дражливість на дрібниці і байдужість до дійсно важливих речей, яких розрізнити від дрібниць не вміємо” [5].

Вказані психологічні ознаки української ментальності, маючи свої сильні сторони, в перенесенні на соціально-політичну площину, де потрібні більш масштабні, виважені та відповідальні рішення непсихологічного плану, перероджуються у неприховані недоліки. Це, зокрема, проявляється у негативному ставленні в Україні до нових європейських ініціатив щодо політики сусідства стосовно всіх країн безпосереднього оточення ЄС. Навіть за умов і можливості деталізації та більш точної підгонки такої політики на рівні двосторонніх відносин, вона не знайшла адекватного сприйняття як у пересічних громадян, так і у більшій частині вітчизняної політичної еліти. У розумінні українців вирішальним став, дійсно неприємний для нас факт, що Європейська політика сусідства призначена для країн, стосовно яких питання членства в ЄС на стоїть на порядку денного. А оскільки ЄС все частіше називає себе просто Європою, то Україна начебто опинилася витісненою за її межі.

Сприйняття українців себе як мешканців європейської за географічною ознакою країни, з почуттям співзвучності українських та європейських філософських і

культурно-історичних традицій, відставили на другий план задачу зміни ментальних стереотипів українців за зразками ментальності західноєвропейців. В умовах, коли темпи розширення ЄС значно уповільнилися, коли, навіть, мова вже йде про необхідність визначення шляхом дискусії остаточних кордонів цього об'єднання, вимоги до всіх майбутніх країн-кандидатів до вступу в Євросоюз значно ускладнилися. Тепер серед цих вимог висувуються такі малозрозумілі та складновизначені речі як наявність у країни “європейського покликання”, загальнокультурних і цивілізаційних характеристик і таке інше, на фоні чого географічний критерій відходить на другий план. Разом з тим в цьому цензі доцільно зосередити увагу на аналізі досить абстрактних для нас до останнього часу проблем конструювання європейської ідентичності, чим сьогодні активно переймається європейське співтовариство.

Деякі сучасні дослідники особливості українського характеру, кажучи про відмінні ознаки української ментальності, виділяють ще й таку негативну її рису як наявність комплексу “меншовартості”, пов'язаної з визнанням недостатності своїх національних рис по відношенню до інших народів і, що склалася в силу різних історичних обставин. Існуючий в українській ідеології комплекс “молодшого брата”, за думкою А.А.Бреусенко, проявляється передусім у сфері політики, де особливо помітні спроби гіперкомпенсації на державному рівні [6]. Це, зокрема, знаходить вираз у тому, що будь-який політичний успіх в Україні схильні порівнювати з аналогічними успіхами Росії, а замість вирішення задач, що визначаються внутрішніми проблемами розвитку суспільства, в якості пріоритетної висувається задача “наздогнати та обігнати Росію” у будь-яких сферах - від набуття у 1997 році (перш ніж Росія) статусу члена Ради Європи та Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), до прагнення щодо розвитку довгострокового співробітництва з НАТО, намагань випередити “північного сусіда” у процесі вступу до СОТ, поглиблення взаємостосунків з ЄС.

Разом з тим “комплекс меншовартості” пов'язаний з “комплексом кривди”, образи, яка може викликати неадекватну, агресивну реакцію на дійсні чи ймовірні причини “меншовартості” [7]. В цьому контексті концепція “нового сусідства”, що розглядається Євросоюзом як створення своєрідної “перехідної зони” задля запобігання надзвичайного розриву між простором “процвітання” – розширеним ЄС – та іншим світом та що має на меті сприяння розвитку спільних соціально-економічних, політичних та соціокультурних цінностей, хоча об'єктивно і відповідає власним інтересам України, але викликає лише почуття образи за відмову ЄС обговорювати українські євроінтеграційні перспективи. Такий підхід до статусу сусіда може перешкодити Україні скористатися тими можливостями, які відкриваються перед нею – поглиблення співробітництва з ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ, питань транс прикордонної та регіональної взаємодії.

Окрім того, не слід недооцінювати й той важливий аспект, який спеціально не декларується, що у Європі змінюється сприйняття того простору, що буде оточувати “Нову Європу”. Цей простір вже не вбачається на Заході, як загальний “пострадянський”, який зберігає тоталітарну спадщину “імперії зла”. Європейці почали розглядати складові цього простору, сприймати їх у раніше небувалих конфігураціях, де Україна, як і Росія, виступає як дійсно незалежна, самостійна держава. І хоча таке сприйняття в контексті “комплексу кривди” далеко не відповідають тому, про що мріють в Україні, сам факт такої зміни несе в собі позитивний потенціал позбавлення від постійних асоціацій України з її тоталітарним минулим. Отже нехтування українською стороною питанням про статус сусіда є недоцільним, оскільки у жертву одному ідеальному сценарію розвитку подій – набуття Україною асоційованого членства в ЄС – приносяться реальні можливості поглиблення співробітництва з ЄС. Більш того зацікавленість ЄС у розвитку відносин “нового сусідства” може бути

використана як суттєвий фактор посилення позитивних тенденцій економічного та політичного розвитку у самій Україні, як фактор зміцнення національної безпеки” [8].

У площині євроінтеграційних прагнень України звертає на себе увагу й інші особливості українського менталітету – певний соціальний фаталізм, тобто віра в автоматичність історичного процесу і пов’язане з цим утримання від участі у рішенні серйозних соціально-політичних проблем та амбівалентність внутрішнього світу, що поєднує у собі авантюрно-казацький (активний) психологічний тип і тип “потаємного існування” (пасивний). Європа, що є у позитивному цензі “зацикленою” на внутрішній соціально-економічній та політичній стабільності, а також передбачуваності зовнішньополітичної поведінки, у тому числі владної еліти України, дуже уважно спостерігає за тим, щоб її можливі партнери відповідали цим намірам. Вона готова допомагати тим, хто до цього прагне, а бажаючі приєднатися до європейської спільноти мають жорстко дотримуватися визначених “правил поведінки”. Між тим, нові стандарти та ідеї, щодо устрою постмодернового світу, організованого не за “правом сили”, а на “силі права”, ще й досі сприймаються у нас, як щось екзотичне і не зовсім реальне, тоді як таке поняття як “сфери впливу”, яке в ЄС вже перетворилося в анахронізм, зберігає свою значущість як в Україні, так і в Росії.

Невизначеність та певна непослідовність у стосунках України і Росії (проекти ЄП, ГУАМ тощо) виступають своєрідним показником, що свідчить про нездатність та нерішучість у проведенні збалансованого зовнішньополітичного курсу і породжує сумніви щодо отримання Україною “права на вступ” до Європи. Для західноєвропейців родинні відносини вважаються святими, а росіяни та українці, яких вони традиційно розглядають саме “родичами”, таких родинних стосунків у багатьох випадках не демонструють. Аналіз розвитку відносин між українською та російською владними елітами у аспекті цього процесу вбачається проблемою окремого дослідження.

Серед основних складових, що характеризують український світогляд, виділяється також консерватизм. За ступенем прагнення запобігти невизначеності громадяни різних країн вельми розрізняються, і це бажання є однією з фундаментальних характеристик народів. Щодо українців, то для них не є характерним прагнення у будь-який засіб позбавитися почуття невизначеності. Українська домінуюча культура в цілому схильна до захисту від ризику. Ця ознака певною мірою впливає на процес прийняття рішень владною політичною елітою України у зовнішньополітичній сфері. Проголошений курс на євроінтеграцію у практичній площині часто виявляється штучно загальмованим саме через обережність, інертність, повільність. Діяльність за принципом «якось воно буде», довге зважування між «за» та «проти» та різноманітні тривалі наради призводять лише до втрати стратегічної ініціативи у перемовинах з Європейським Союзом, до прийняття непослідовних рішень. Навіть за наявності об’єктивних передумов просування України шляхом євроінтеграції, нерішучість значно знижує «коефіцієнт корисності» рішень, що приймаються.

Консерватизм українців пояснює їх недовіру до радикальних змін – передусім у справі перегляду пріоритетів зовнішньополітичного курсу держави, їх прагнення не йти непередбачуваним шляхом пошуку чогось нового. Разом з тим, консерватизм українців спонукає до збереження вже раніше створеного та перевіреного часом, тобто традиційних стосунків з Росією. Це призводить до невміння, а може й небажання рухатися у ногу з викликами часу.

Консерватизм, як чинник непослідовності євроінтеграційного курсу України, отримує свій посилюючий ефект, через відповідний вплив зовнішнього фактору. Відмова вести перемовини з Україною щодо визначених перспектив вступу до ЄС, позбавили нашу країну конкретної цілі на шляху до об’єднаної Європи. Як західно-, так

і східноєвропейські політичні еліти і державні структури мали і мають в особі ЄС і його цінностей, чіткий дороговказ на шляху до кращого спільного майбутнього. Європейська інтеграція надала чіткий образ майбутнього і зумовила процес зміни механізмів державного мислення еліт. Лише коли з'явилася можливість участі у великому трансконтинентальному проєкті, політики, чиновники та інтелектуали більшості європейських країн зосередилися на цій справі і об'єднали свої зусилля, аби більш успішно розвивати свої країни. Визнаючи важливість європейської перспективи і членства в ЄС для внутрішнього розвитку багатьох європейських держав, слід відзначити зворотній ефект, що його призводить сьогодні на Україну демонстративна відмова такої можливості з боку Брюсселя.

Позиція західноєвропейського ізоляціонізму України вимушує українських лідерів лавірувати у середовищі конкуруючих національних держав, міжнародних альянсів, замкнених політичних таборів. Не маючи чіткого довгострокового бачення свого майбутнього, Україна перетворюється в поле битви у культурно-політичній війні між прозахідними та проросійськими державними і недержавними організаціями, що виборюють майбутнє однієї з ключових, але й досі неконсолідованої європейської демократії. Без дисциплінуючого ефекту, що його може надавати визначена перспектива членства в ЄС, в Україні буде відсутній загальноприйнятий критерій, який здатен чітко визначати – корисна чи ні для країни та чи інша державна дія та політична акція. На сьогодні у вітчизняних політиків, чиновників і інтелектуалів відсутній такий єдиний орієнтир, їм не вистачає чіткої точки відліку у проведенні своєї зовнішньої і внутрішньої політики.

Аналізуючи різні ментальні особливості української етнічної спільності, численні українські філософи та культурологи (А.Бичко, І.Бичко, В.Горський, О.Заблужко, В.Табаковський та інш.) відзначають її співзвучність західноєвропейським етносам. Ця думка в узагальненому вигляді представлена І.Бичко, яка відзначає, що “близькість українського менталітету саме до європейської ментальної парадигми... набагато більш близька ані ж до російського (східноазиатського) типу” [9]. Але автоматичне сприйняття цієї досить аргументованої тези, з якою не можна не погодитись, тим не менш не може прирівнюватися до думки про співзвучність західноєвропейської та української ментальності. Слід враховувати, що за час коли Україна була “вирвана” із європейського світу, на Заході відбулися такі зміни, які не дозволяють не рахуватися з ними під час виваженої оцінки духовного життя цієї суперетнічної спільності. Той складний процес еволюції, який пройшли європейці за останні 350 років і який не міг не вплинути на їх ментальність для нас залишається майже не побаченим [10].

Ретроспективний погляд на спільні із західноєвропейською цивілізацією корні і розвиток України у західноєвропейському контексті аж до XVII століття, що безумовно, знайшло відбиття у ментальній співзвучності української і європейської світоглядних парадигм не може затинати значні розбіжності між нашими етноментальностями, обумовленими та пов'язаними з різними шляхами історичного розвитку.

Тому у процесі переорієнтації України у своєму розвитку з Євразійського простору на Європу мають бути мінімізовані будь-які ідеологічні прояви боротьби між політиками-“західниками” та політиками-“слав'янофілами”. Це вимагає виробництва ефективно діючого механізму налагодження національної злагоди, відмови від логіки постійної конфронтації і взаємних обвинувачень типа “западенці” та “східняки”, “бандерівці” та “сталіністи”, пошуку конструктивних заходів щодо ідеологічного забезпечення євроінтеграційних прагнень України.

Справою спеціальних досліджень має стати проблема здійснення ефективного ідеологічного впливу влади України у справі створення гнучких механізмів адаптації суспільства та окремої людини до нових умов існування та самовідчуття у площині євроінтеграційного процесу. Абсолютизація історичних частковостей та гіпертрофоване роздування окремих особливостей українського менталітету не тільки не призведуть до успіху на шляху до Європи, а навіть можуть дискредитувати зазначені цілі та перші позитивні кроки щодо їх досягнення.

Ефективний вплив особливостей етнонаціонального менталітету на процес євроінтеграції України може бути забезпечений через зусилля вітчизняної політичної еліти щодо оформлення його змісту відповідною ідеологією у чітку систему національно-державних пріоритетів і норм та наявності відкритих перспектив майбутнього членства України в ЄС.

Список літератури

1. Додонов Р.А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования. – Запорожье: Тандем-У, 1998. – С.4.
2. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью Йорк, 1991. – С.91.
3. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму// Філософська і соціологічна думка. – 1991. - №10. - С.18.
4. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью Йорк, 1991. – С.95.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму// Філософська і соціологічна думка. – 1991. - №10. - С.20.
6. Бреусенко А.А. Комплекс политической неполноценности украинцев// Проблемы политической психологии та її роль у становленні громадянина української держави. Матеріали Другої всеукраїнської наукової конференції 13-14 листопада 1997 року. – С.47.
7. Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: «кордоцентричні мотиви»// Київські обрії. – К., 1997. – С.78.
8. Яворская Г. О перспективах «статуса соседа» в отношениях Украины и ЕС, или стоит ли отказываться от синицы в руках, если за журавлем лететь- напрасный труд// Зеркало недели. – 2003. – 25-31 января. - №3 (428).
9. Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: «кордоцентричні мотиви»// Київські обрії. – К., 1997. – С.83.
10. Додонов Р.А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. – Запорожье: Тандем-У, 1999. – С.237.

Євроінтеграційні устремлення України в аспекте національних ментальних особливостей. Бубнов І.В.

Выделено влияние некоторых особенностей украинской ментальности на процесс формирования евроинтеграционного направления внешнеполитического курса современной Украины, рассмотрены роль и значение фактора национального менталитета в понимании логики принятия политических решений властной национальной элитой во внешнеполитической сфере.

Ключевые слова: менталитет, украинская ментальность, этноментальные особенности.

Eurointegration aspirations of Ukraine in aspect of national mental features. Bubnov I.V.

Influence of some features of the Ukrainian mentality on process of formation of an eurointegration direction of a foreign policy of modern Ukraine is allocated, the role and value of the factor of national mentality in understanding of logic of acceptance of political decisions by imperious national elite in foreign policy sphere are considered.

Keywords: mentality, the Ukrainian mentality, ethnomental features.